

УДК 027.8(477.61)(091)

Ольга Лук'яненко,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри бібліотечно-інформаційної діяльності
Луганської державної академії культури і мистецтв

Зародження та розвиток шкільних бібліотек Луганщини в роки перших п'ятирічок

Висвітлено деякі аспекти історії зародження та розвитку шкільних бібліотек Луганщини перших десятиліть радянської влади.

Ключові слова: *краєзнавча діяльність, шкільні бібліотеки, культурно-освітня робота, рекомендовані списки, методи та форми роботи, бібліотечний похід.*

Останнім часом в системі українського бібліотекознавства значно активізувалася краєзнавча тенденція. Це один із проявів посилення уваги вчених, соціальних інституцій до історії культурології держави, в якій краєзнавство займає все значнішу роль. Краєзнавство бібліотечне як один із наукових напрямів становить особливий інтерес, оскільки книгозбірні завжди були централізованими джерелами інформації. Тому осмислення історії культури нашої держави неможливе без вивчення історії бібліотечної справи в Україні, в окремих її регіонах. Сучасні дослідники (Н. Кушнарченко, В. Мухіна, Т. Кисельова та ін.) висвітлюють питання становлення бібліотечної мережі в Україні, історію розвитку бібліотечного краєзнавства, розкривають наукові, навчально-методичні аспекти проблеми.

Низка науковців Луганщини займається вивченням історії створення та розвитку бібліотечної системи Луганського краю, окремі результати досліджень було обговорено на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції "Час. Суспільство. Бібліотека" 24—25 листопада 2011 р. у місті Луганську [7], визначено в монографічній праці науковців Луганської державної академії культури і мистецтв [8].

Проте ще недостатньо уваги приділено вивченню питання створення публічних та шкільних бібліотек для дітей. І нині досить актуальною є проблема прищеплення дітям любові та інтересу до читання, тож дослідження історії становлення і діяльності шкільних бібліотек, досвід роботи попередніх поколінь можуть бути корисною історичною інформацією для формування сучасного бібліотечно-інформаційного простору суспільства. Метою нашого дослідження є висвітлення деяких аспектів становлення дитячих бібліотек системи народної освіти Луганщини в перші десятиліття радянської влади. Як відомо з історії, діяльність бібліотек була підпорядкована органам керівної політичної влади, якою фактично була Комуністична партія Радянського Союзу. Вона вбачала могутній виховний потенціал у діяльності бібліотек загалом й дитячих зокрема. Але організація дитячих бібліотек була найслабкішою ланкою культосвітової роботи. До 1930 р. у Луганському окрузі не було ні окружної, ні міської, ні районної дитячих бібліотек. Низка документів цієї пори свідчить про те, що розвиток дитячих громадських бібліотек проходив значно повільніше, й основний вантаж виховної культосвітньої роботи з дітьми лежав на шкільних бібліотеках.

На початку 20-х рр. ХХ ст. на Луганщині працювала 51 трудова школа. Але не в кожній з них була своя бібліотека, тому вчителі та учні цих навчальних закладів користувалися фондами публічних бібліотек, бібліотек-пересувок, бібліотек при сільських будинках культури, хатах-читальнях. За збереженою статистикою комплектації шкільних бібліотек міста Луганська у 1925 р. (на 1 січня та на 1 вересня) вочевидь незначна тенденція до загального збільшення книжкового фонду: по школі № 1 — 4017/3679 джерел, по школі № 2 — 600/600 джерел, по школі № 3 — 203/314 джерел, по школі № 5 — 1300/1300 джерел, по школі № 6 — 1561/2120 джерел, по школі № 8 — 67/82 джерел, по школі № 9 — 411/448 джерел, по "комісаріатській" школі — 1998/2142 джерел [3, с. 55].

Збереглися також рекомендаційні списки, підготовлені вчителями, бібліотекарями для створення або поповнення наявних фондів шкільних бібліотек. Один із таких списків уклали вчителі 9-ої трудової школи міста Луганська Т. Судраб, Є. Вайкашка, А. Урапова, Є. Дудченко, Я. Гончарова. У переліку — казки російських і зарубіжних письменників, великий блок пригодницької літератури. У цьому списку прізвища 221 автора (Г.-Х. Андерсен, А. Барто, Ж. Верн, Дж. Лондон, А. Чехов та ін.) і назви 413 книг [2, с. 100]. В іншому списку — перелік навчальної, методичної, художньої літератури, загалом рекомендовано книги 239 авторів [2, с. 54—73].

Ще один список датовано 31.07.1927 р., це "Бібліотека для шкіл I ступеня". Його представлено в тематичній рубрикації й з урахуванням чотирьох вікових груп школярів [2, с. 50].

Для першої рекомендовано літературу за такими рубриками: "Сім'я і школа" (Барто, Васильєва, Преображенський та ін.), "Пори р[оку]" (Лебедева, Новіков, Смирнов та ін.), "Світ тварин" (Акульшин, Геніна, Новіков та ін.), "Суспільно-політичні" (Ауслендер, Неверов, Тарасевич та ін.), "Різного змісту" (Полонська, Тараховська, Фрідман).

Школярам другої групи радили прочитати літературу за рубриками: "Пори р[оку]" (Остроумов, Миревич, Соколова та ін.), "Світ тварин" (Горбунова, Канарська, Барто та ін.), "Теплі й холодні країни" (Дмитрієва, Житков, Вершинін та ін.), "Їжа, одяг, житло" (Ільїн, Страхова, Фроман та ін.), "Охорона здоров'я" (Фалькнер, Яковлев), "Суспільно-політичні" (Бобинська, Дорохов, Канарська та ін.), "Розповіді різного змісту" (Андерсен, Гавриков, Остроумов та ін.).

Для учнів третьої вікової групи пропонувано літературу за такими рубриками: "Місто" (Дмітрієва, Сенкевич, Цвильгмайер та ін.), "Вертеп" (Мамін-Сибіряк, Мінаєв, Житков та ін.), "Торгівля і транспорт" (Житков, Лавров, Гаршин та ін.), "Культура міста" (Берт-Лі, Іркутов, Перкінс та ін.), "Село" (Замойський, Біанкі, Кіплінг та ін.); учням четвертої групи — література за рубриками: "Суспільно-політичні", "СРСР" (Гумілевський, Келлер, Борисоглебський та ін.), "Сусідні держави, їх колонії" (Лондон, Хлебніков, Морозова та ін.), "Небо і земля" (Баранов, Чижов, Фарфоровський та ін.), "Суспільно-політичні", "Подорожі й пригоди" (Новиков-Прибой, Верн, Хардинг та ін.), "Становище робітників і селян після революції" (Аксаков, Серафимович, Чехов та ін.), "Життя відомих людей" (Слонімський, Мер, Магул), "Різного змісту" (Лондон, Короленко, Свірський та ін.), "Науково-популярний відділ" (Перельман, Зайков, Захаров та ін.)

Деякі рубрики супроводжують додаткові примітки щодо рекомендованої тематики, як-от: "Теплі й холодні країни" — природа та люди інших країн; "Промисловість" — умови праці дорослих і дітей до і після революції; "Торгівля і транспорт" — види торгівлі й транспорту, умови праці; "Село" — життя природи, життя і праця людей; "СРСР" — природні умови й заняття мешканців, промисловість і сільське господарство.

Як бачимо, у рекомендаціях охоплено теми довкілля, історії, соціально-економічних питань. Неабияку увагу приділено суспільно-політичному вихованню — це рубрики "Суспільно-політичні", "СРСР", "Сусідні держави та їх колонії", "Становище робітників і селян після революції", "Життя великих людей". За зазначеними джерелами можна створити уявлення про цілеспрямовану навчально-виховну роботу, яка проводилася в школах з опорою на шкільні бібліотеки.

За рекомендаційними списками органи освіти, міські ради планували поповнення фондів наявної літературою та друкування нових підручників, книг, методичних посібників. Збереглася договірна записка українського видавництва "Український робітник" (Луганська філія) № 2425 за 1928 р. за підписом завідувача відділення Етуша, спрямована до Луганської інспектури освіти: "Согласно словесного договора с Президиумом горсовета Луганское Отделение Издательства "Украинский рабочий" обязывается снабдить все местные школы литературой, учебными пособиями и пр. по выбору заведывающих школ.

В случае отсутствия некоторых предметов мы обязуемся выполнить их заказы в течение 21 дня и за каждый просроченный день платить пеню в размере 0,2% невыполненной части заказа" [2, с. 77]. Постійний контроль і увага до шкільних бібліотек з боку органів влади, керівництва окружної освіти визначено через низку документів, особливо чітко через планування роботи. Так, у перспективному плані роботи з соціального виховання Луганської окружної інспектури народної освіти на 1929/1930 навчальний рік знаходимо таке: "П. 5. Постачання шкіл підручниками й книгозбірнями. В основному звернути увагу на постачання шкіл книгозбірнями, поповнюючи ті книгозбірні, що мають при школах, організуючи, де їх нема. Роботу проводити під гаслом: "Жодної школи без книгозбірні до кінця навчального року не повинно залишитись". Необхідно дбати, щоб до кожної школи просунути дитячу періодику, педагогічну й виробничу. Виробнича книгарня повинна бути не лише в 7-річці, а й в кожній 4-річці, інакше школа ніколи не стане основним чинником культурної революції" [1, с. 6].

20-ті — 30-ті рр. — час, коли вся Країна Рад була одним великим будівельним майданом, будівництво соціалізму в одній окремо взятій країні стало завданням усіх соціальних інституцій, і, як ми вже відзначали, керівництво навчальними і культуросвітніми закладами здійснювали органи

політосвіти. Вони видавали методичні рекомендації, проводили семінари, наради щодо здійснення політичного керівництва роботою шкільних бібліотек, про що свідчать деякі архівні матеріали, поодинокі публікації в періодиці.

Які ж форми культурно-виховної роботи було рекомендовано до використання в шкільних бібліотеках? Вони планувалися, виходячи з основних завдань їхньої діяльності:

- поглибити знання дітей, отримані на заняттях у школі, шляхом самостійного читання;
- навчити використовувати досвід самостійної роботи з книгою;
- розглядати бібліотечну роботу як один із засобів соціального виховання.

Найпоширенішими формами роботи стали, наприклад, виставки книг, коли необхідно було привернути увагу дітей до тієї чи іншої книги. Зазвичай виставки мали тематичну спрямованість, іноді перевага надавалась окремому авторові або якомусь виданню за замовленням вчителів або за планом роботи бібліотеки. Активно використовували випуск плакатів до різних заходів зі списками книг для читання або з коротким оглядом пропонованої книги. Дуже ефективною вважали таку форму роботи, як "Поштова скринька". Її використовували для заочного листування школярів і бібліотекарів. Учням пропонувалося записувати запитання й кидати їх до поштової скриньки, а бібліотекарі вивішували відповіді поруч з поштовою скринькою. Звичайно, це був не простий захід, ефективність його більшою мірою залежала від професіоналізму бібліотечних працівників, але цікавий і важливий, адже кінцевий результат такого листування передбачав прочитання певної книги, ефективне її просування в дитяче середовище.

Дієвим засобом виховання почуття колективізму були гучні колективні читання ("колективні читки"), які створювали атмосферу колективного світосприйняття та співвідчуття і таким чином зближували читачів і бібліотекарів, виробляли новий тип соціальних відносин громадськості й культпрацівників. Художнє слово, донесене до слухачів і відповідно прокоментоване, справляло великий вплив на школярів, повною мірою розкривало виховний потенціал художньої літератури.

"Літературні суди" — не нова форма роботи, проте в радянській школі її використовували для глибшого розуміння ідеологічної основи літературних творів, для дискусійного обговорення, формування романтичних революційних ідеалів, прищеплення інтересу до читання художньої літератури. Поруч з цими колективними видами роботи, як і раніше, актуальним залишалось "тихе читання" [6, с. 84—85].

У школах Луганщини у 1929/1930 навчальному році оголошено *бібліотечний похід* як нову форму роботи, призначену перетворити шкільну бібліотеку в культурний осередок, який не тільки просуватиме книгу в школу і піонерську організацію, а й охопить своїм впливом батьків та пришкільну громадськість. Головними завданнями "бібліотечного походу" визначено:

- залучення уваги громадськості, батьків до поліпшення роботи шкільних бібліотек;
- надання масового характеру шкільній бібліотечній роботі;
- узгодження роботи шкільних бібліотек з політичними завданнями поточного моменту — виконання п'ятирічки [5, с. 81—83].

"Бібліотечний похід" передбачав такі форми роботи:

- впровадження ідеї безперервного тижня;
- розвиток книгоношества;
- організація передплати книг, газет, журналів;

— популяризація дитячої літератури через бібліотечні установи, виставки, голосні читання;

— організація бригад школярів для опрацювання книг, роботи з маленькими читачами, складання рекомендаційних списків для читання, підтримання санітарно-гігієнічних умов бібліотечних приміщень.

Деякі школи швидко відреагували на ці заклики. Наприклад, 1-ша Алчевська, в якій навчалося 1335 учнів, організувала передплату на 662 газети; Ровеньківська опорна (719 учнів) передплатила 150 газет; 2-га Ровеньківська школа (191 учень) — 125 газет; Луганська міська опорна школа (700 учнів) — 170 газет.

Цікавим є факт залучення корисного попереднього досвіду роботи бібліотек області з мешканцями Луганщини. Так, відомо, що в Слов'янськському повіті наприкінці XIX ст. бібліотеки Олексіївської, Василівської, Юріївської та Орловської шкіл обслуговували ще й місцеве населення, за що й отримали другу назву — "народні". Учнівський актив, піонери залучалися до роботи шкільних бібліотек з луганчанами відповідно до запланованих заходів "бібліотечного походу", й ця діяльність також ініціювалась та контролювалась органами місцевої влади.

"Бібліотечний похід" став відповіддю місцевих органів політпросвіти на постанову НКП РРФСР від 1 серпня 1929 р., де визначились перспективні напрями розвитку бібліотечної мережі, зокрема щодо лінії становлення бібліотек для дітей, в якій підкреслено, що "бібліотечна мережа з обслуговування дітей повинна входити в систему політосвіти і складатися з таких типів:

а) центральна дитяча бібліотека;

б) пересувний фонд при центральній та районних бібліотеках.

Політосвіта повинна виділити на роботу серед дітей не менше 30% всіх асигнувань на учбову частину бібліотек. У селах треба організувати при всіх районних бібліотеках відділи дитячих книжок, а також пересувні фонди для видачі пересувних бібліотек для шкіл" [5, с. 82].

У місті Луганську було створено штаб з організації заходів "бібліотечного походу" в Луганському окрузі, збереглися протоколи засідань штабу, резолюції щодо запровадження ідей "бібліотечного походу" в діяльність бібліотек, хат-читалень, шкільних бібліотек. Наприклад, у протоколі засідання окружного штабу від 13 листопада 1929 р. окремим пунктом (8. "Робота з дітьми") обговорювалися напрями роботи дитячих бібліотек [4, с. 93].

Таким чином, "бібліотечний похід" — широкомасштабний проект розвитку бібліотечної справи на Луганщині в кінці 20-х — на поч. 30-х рр. XX ст. Автор статті, присвяченої викладу концепції "бібліотечного походу" на сторінках журналу "Радянська школа", підводить такі підсумки: "Внаслідок шкільного бібліотечного походу, ми повинні мати значне поліпшення всієї роботи шкільних бібліотек, зокрема поліпшення матеріальних умов їх існування, за рахунок, звичайно, уваги радянської суспільності. Крім того, біб. похід допоможе виявити й сконцентрувати навколо бібліотеки актив робітників, головним чином із педробітників, школярів і ЮП. Спираючись на цей актив у своїй дальшій роботі, шкільна бібліотека, безумовно, виконуватиме ті завдання, що на неї покладено в зв'язку з п'ятирічною культ. будівництва.

Чергове и невідкладне завдання робітників освіти, що їх найближче торкається бібпохід, полягає в тому, щоби збільшити відсоток дітей читачів, так в місті, як і на селі. Замість 5,4% читачів в місті і 2,7% на селі, що зараз маємо за відповідними матеріалами обстеження, цей неприпустимо

низький відсоток повинен бути збільшений до 200—300%. Хай це буде наше завдання на другий рік культурної п'ятирічки" [6, с. 83].

Перед шкільними бібліотеками поставлено великі завдання культосвітнього, ідеологічного, навчального, виховного спрямування як перед освітніми центрами з високим культурологічним потенціалом.

Для чіткішої організації діяльності у практику впроваджено системний облік бібліотечної роботи, що включав такі параметри:

- склад книг за відділами;
- кількість і склад читачів;
- порівняльна характеристика читання книг по різних відділах, різних авторів, творів;
- вплив авторів;
- кількість незадоволених вимог читачів;
- пропаганда книги серед учнів;
- організація громадськості навколо бібліотеки;
- керівництво бібліотечною роботою;
- види масової роботи;
- зв'язок бібліотеки зі шкільним життям і навколишнім середовищем [6, с. 86].

Як бачимо, вимоги до діяльності шкільних бібліотек з боку владних органів досить цілеспрямовані та широкомасштабні, бібліотечним же працівникам відведено неабияку роль у формуванні революційного світогляду не лише дітей, а й дорослих. Та й нині, у період становлення Української держави, доцільно було б переглянути досвід роботи бібліотек минулого у визначенні функціональних пріоритетів сучасних бібліотек. Звичайно, наше дослідження висвітлює лише окремі аспекти історичної розвідки про зародження радянської шкільної бібліотечної мережі Луганщини. На часі вивчення історії становлення дитячих публічних бібліотек та їхнього значення в загальному культурному розвитку суспільства.

Таким чином, шкільні бібліотеки в роки перших п'ятирічок були важливою ланкою ідеологічної роботи в мережі бібліотек Луганщини, вивчення та аналіз їхньої діяльності дає змогу глибше пізнати історію становлення культурологічного соціуму постреволюційного періоду початку першої третини минулого століття.

Список використаної літератури

1. Державний архів Луганської області. — Р 401, оп. 1, спр. 511.
2. Державний архів Луганської області. — Р 401, оп. 1, спр. 147.
3. Державний архів Луганської області. — Р 401, оп. 1, спр. 576.
4. Державний архів Луганської області. — Р 401, оп. 1, спр. 645.
5. К. К. Школа й ЮП у бібліотечному поході / К. К. // Радянська школа. — 1930. — № 1. — С. 81—83.
6. Левік С. До питання про методи роботи шкільних бібліотек / С. Левік // Радянська школа. — 1930. — № 1. — С. 84—86.
7. Час. Суспільство. Бібліотека : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Луганськ, 24—25 листоп. 2011 р.). — Луганськ : ЛДІКМ, 2011. — 144 с.
8. Очерки истории культуры Луганщины : кол. моногр. / Т. Л. Журавлёва [и др.]. — Луганск : Шико, 2012. — 240 с.

Освещены некоторые аспекты истории становления и развития школьных библиотек Луганщины в первые десятилетия советской власти.

There are some aspects of history formation and development of Luhansk region school libraries in the first decades of soviet authority.

Надійшла в редакцію 3 липня 2012 року